

צ'אק על עצמו שנעדר הוא את „הקשר הקרוב לחיים“ שהיו זורמים לידו, שקבע את „ריחוקו מעניני הציבור האנושי“ וגילה את „עובדת היותו מיותר“. אולם יותר מבכל שעה אחרת הכחיש את האמת שבהלכי־רוח נדכאים אלה דווקא בתקופת נעוריו המהפכניים ומלאי הלהט.

הפרק האחרון בספר מוקדש לתקופת־חייו האחרונה של המחנך הדגול. והוא מספר לא רק על אומץ־לבו, אלא, בעיקרו, על אי־הרפייתו ממה שנראה לו כמקודש בעניני חינוך, בבעיות האדם, הילד, ונוספו לספר זה פרקים אחדים מעניינים לא פחות מאת אנשים ישראלים, מחנכים ומורים שנפגשו עמו בארץ ובהוציא־לארץ והם מספרים עליו ועל הפגישה עמו ברטט־שלי־אמת.

לא תהיה זו הגזמה אם אומר, שכל מחנך חייב לקרוא, לעיין ולחזור ולקרוא בספר זה, ככתבי קורצ'אק עצמם.

משה בן־שואל

ל„הזדהות“, ביחוד עם דמויות ספרותיות. מבין אלה קסמה לו במיוחד דמותו של קמיצ'ין מגיבורי „באש ובחרב“ של סנקביץ. אך הוא רצה גם להיות שחקן, משורר, מצביא, סיי־חוקר, עורך־דין... ובהיותו בנימנסיה חולם הוא על לימוד שפות רבות, תיור בעולם. הוא רוצה להועיל לעולם, להנחיל כבוד לבני־האדם. וכלום בבגרותו, ב„הזדקנותו“ (שהרי הוא לא „הזדקן“ מעולם, למרות שהגה בויקנה לא־מעט ולמרות שכתב לא אחת על הויקנה והבדידות) לא הצטרפו חלומותיו למ־עין מקשה אחת? כלום לא היה „הדוקטור“ שחקן, או משורר, או מצביא וכלום לא הועיל לעולם „הקטן שלו“ ולעולם הפדגוגי שלנו?

כאמור: ה„אידיאולוגיה“ לא השתנתה — אותה הוא ניסח עוד בהיותו תלמיד בכבוד־ראש תמים: „המשטר הקאפיטאליסטי חייב ליפול, אלא שאינני יודע כיצד...“. ובבחרותו, ברגעי יאוש אמר קור־

משנת הזוהר

גופי מאמרי הזוהר, מסודרים לפי העניינים ומתורגמים עברית, בצירוף ביאורים, מבואות וחילופי נוסחאות (כרך שני) מאת ישעיהו תשבי, מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ״א.

כה על הזוהר מאז פירסומו על ידי ר' משה די־ליאון. מהם שהקדימו את זמן חיבורו עד לת־קופת התנאים, מהם שמצאו בו גם חלקים קדומים וגם חלקים מאוחרים ומהם שהוקיעו את די־ליאון כווייפן, שתלה את עצמו באילן גדול כר' שמעון בר־יוחאי. מחברנו קיבל את דעתו של גרשון שלום, שסבר תחילה כי ה„זוהר“ הוא יצירה קדומה, ואולם לאחר שהשווה את החומר הלשוני והרעיוני שבו, עם זה המצוי בכתבי ר' משה די־ליאון ועם הדעות והרעיונות שהתהלכו בימיו, קבע בוודאות, שמחבר ספר הזוהר הוא ר' משה די־ליאון עצמו.

במבואו הגדול והמקיף לספרו, מרצה המחבר על מבנה ה„זוהר“ וצורתו הספרותית, עומד על פרשת פרסומו והשפעתו, סוקר את תולדות חקר הספר וכל אשר מסביב לו. בעל ההקדמה ברטוח, שבירורו הרחב הזה, „תרם את חלקו להיסולו של ויכוח־סרק (על קדמותו של ספר הזוהר), המבקש לבטל בכוחן של השערות את פרי עמלה של החקירה הנאמנה שאין לפניו משוא פנים“. ואולם אין זה „ויכוח־סרק“, אלא ויכוח נוקב עד השיתין על טיבו של ספר, התופס עד היום, לאחר התנ״ך והתלמוד, את המקום השלישי בהיכל ספרותנו. ויכוח זה לא נסתיים, כמוכן, אלא הוא נמשך והולך. והדעות יש שהן שקולות ויש שהן

אין לך ספר בספרותנו, לאחר התלמוד, שכה הרבו להעתיקו ולהדפיסו, ללמוד ולהתעמק בו, לבארו ולפרשו ולהתווכח עליו, לחלוק ולהגן עליו, כמו ספר הזוהר. עד עתה הוא הופיע בששים ושבע מהדורות, ניתרגם לרומית וצרפתית ואנגלית וגרמנית והועתק מארמית לעברית על ידי ברכיאל (בן דורו של ר' חיים ויטאל, ורק חלק ממנו הופיע בדפוס) ור' יהודה רוזנברג (שתרגומו אינו מילולי אלא תוכני והוא דולג על המקומות הסתומים) ועל ידי הרב יהודה ליב אשלג, שתרגומו הוא השלם והמדויק היפה ביותר, ומצורפים אליו גם פירוש מאיר עיניים ומבוא מחכים. ר' הלל צייטלין הספיק לפרסם ב„מצודה“ רק את תרגום ההקדמה לספר הזוהר.

בעריכת הכרך הראשון של ספרנו, וכן בתרגומו מארמית לעברית, השתתף פ. לחובר ז״ל, שהיה כידוע ביחד עם ד״ר ש. א. הורודצקי ז״ל, מיוזמי ההוצאה הזאת.

בספרנו פורקה המסגרת המקורית של הזוהר, המרוכז מסביב למקרא, והובעו בו קטעים נבחרים לפי סדר הנושאים הנדונים בזוהר. הללו מדגימים ומשקפים את היהדות הקדומה באגדה ובפילוסופיה ובקבלה שלפני הזוהר, ועל רקע התפתחות הרעיונות הזוהרים והשפעתם בספרות הקבלה והמוסר. עשרות פירושים ומאות מחקרים נכתבו עד

סדרות ובהן מוצגים ומבוררים רעיונות הזוהר על מהות האדם והווייתו לפני בואו לעולם, ובהי העולם הזה בגוף ובנשמה, ביצר הטוב וביצר הרע, ועל היחסים שבין האדם לאלוהים במעשה ובכוונה, בעבודת הקרבנות ובעבודת התפילה, בתלמוד תורה ובמצוות, בשבתות ובמועדים ובי מות החול, בחטא ובתשובה, ועל הדרישות המר סריות בטיפוח המידות האישיות בחיי המשפחה וביחסים שבין אדם לחברו.

יש לציין, שעל כמה מנושאים אלה לא דנו עד עתה כלל חוקרי הזוהר, ותשבי הוא סולל דרך בזה. מתוך ההנחה — ויש חולקים עליה — שר"מ די ליאון הוא מחבר הזוהר, משלים ומרחיב תשבי ענינים, שמדובר עליהם רק ברמז בספר הזוהר, על פי ספרי די ליאון, המרחיב עליהם את הדיבור. כן הוא מפרש מקומות בזהר על פי דעות ומחשבות שהתהלכו והיו מקובלות בתקופתו של ר"מ די ליאון, אלה המקדימים את זמן חיבורו של הזוהר לתקופת התנאים, מסתייעים בכך, שבזהר מובאים ענינים שמדובר עליהם רק בתלמוד ירושלמי, שלא היה מצוי כלל במקומו של די ליאון בתקופה זו. תשבי אינו מגיב כלל על טענה זו.

עם זה יש לציין, שאחרי הופעת הכרך השלישי של „משנת זוהר“ — יהיה זה הספר הגדול והמקיף ביותר על הזוהר ומשנתו, אם גם לא הספר השלם ביותר. המחבר ראו לשבח על השקידה הידע הרב שהשקיע בספרו זה.

מ. אונגרפלד

מכרעוֹת לצד המקדימים את חיבור הספר לתקופת התנאים.

בדבריו על פירושי הזוהר ותרומתו לעברית, דולג משום מה המחבר על פירושי הזוהר הידועים „עטרת צבי“ לר' צבי אייכנשטיין ו„זוהר חי“ לר' יצחק יחיאל יהודה סאפרין ו„דמשק אליעזר“ לר' אליעזר סאפרין; כן התעלם מן התרגום העברי הנפלא ל„זוהר“, שנעשה בידי הרב המר קובל ר' יהודה ליב אשלג, שיצא עם הטקסט המוגה והמנופה לפי מיטב הדפוסים הישנים וכתבי היד הנדירים, בצירוף ביאורו „מראות הסולם“, בשמונה עשר כרכים, בתוספת תרגומו ופירושו ל„זוהר חדש“ בארבעה כרכים. זהו פירוש מאיר עיניים, המצטיין מכל פירושי הזוהר שקדמו לו, הן מבחינה לשונית והן מבחינת שיטת הביאור ואופני ההסברה. החוקר התעלם גם מן המפעל הגדול של הרב ראובן מרגליות, שהוציא כאן את ארבעת ספרי היסוד של הקבלה — ספר הזוהר, תיקוני הזוהר, זוהר חדש, ספר הבהיר, עם מסורת הזוהר השלימה, עם „ניצוצי הזוהר“ ובהם ציונים השוואות והקבלות מספר הזוהר לתורת התנאים האמוראים בנגלה, וציון כל המקורות בזהר, המובאים מדברי הפוסקים, התלמוד המדרישים ויישוב כל המקומות בזהר, ששימשו עילה לחוקרים כדי לפקפק בקדמותו של הזוהר ולאחר את חיבורו, או למצוא סתירות בהלכה ובהשקפה בינו לבין דברי חז"ל. שלושת חלקי הכרך הזה, — „תורת האדם“, „עבודת הקודש“, „אורח חיים“ — מחולקים לייג

אנציקלופדיה חינוכית

כרך א': יסודות החינוך, הוצאת משרד החינוך והתרבות ומוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"א.

החומים של כל כרך, את מבנהו, והיא שהשתנה בודאי, את הרוח הכללית. אודה ואתודו: לפני שיצא הכרך הזה של האנציקלופדיה החינוכית הייתי משתדל לראותו בעיני רוחי, לנחשו, וכך הייתי רואה אותו — מקשה אחת; לא פיצול לערכים בסדר אלף-בית, אלא סדר מחשבותי של ערכים, השלובים זה בזה עד היותם לאחד. עכשיו שעיינתי בו בכרך זה (ע. א. סימון, עורך; בגו רזונברג, אליהו רזונברג, עוזרים מדעיים) ועברתי על ערכיו „מלוח אל לוח“, והם סדורים לפי סדר אלף-ביתי, לא מצאתי בכך כל פגם. בסופו של דבר, האות חית תופסת את חלק הארי של הכרך, שכן מצויים כאן כל הערכים הקשורים

חלוקתה של האנציקלופדיה החינוכית לחמישה כרכים לא תוכננה משום ריבוי החומר בלבד, שאינו ניתן להידחס, מבחינה כמותית, לחוך כרך אחד, אלא בעיקר לשם יחודו של כל כרך לנושא מרכזי אחד. שלא כאנציקלופדיה המקראית, למשל, שכל כרך שלה מכיל רק חלק מן הערכים, דהיינו אלה הנחפסים מתחת לאותיות הכלולות באותו כרך, הרי באנציקלר פדיה החינוכית מהווה כל כרך יחידה עצמאית, שהוכנה על-ידי מערכת משלה. פשיטא, המערכת הכללית (מ. מ. בובר, עורך ראשי; חיי אורמיאן, עורך מרכז; צבי אורי, משה גרדון, א. מ. דושקין, בנציון דינור, יעקב לוי ז"ל, ישראל מהלמן, ע. א. סימון) היא שקבעה את